

Rampjaarwandeling

"het volk redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos"

Met de Rampjaarwandeling loop je langs de mooiste historische gebouwen in Gorinchem. Van een oud huis voor het schuttersgilde tot Gorcumse verdedigingswerken. Je start bij de VVV, vervolgens wandel je een stukje door de binnenstad. Hier kom je langs de Oude Doelen en het Tolhuis. Vervolgens neemt de route je mee over de Altenawal en langs het Dalempoortje. Tot slot wandel je over de wallen langs de prachtige Molen De Hoop en 2 oude bastions.

In de droge zomer van 1672 was Nederland reddeloos. De rivieren stonden laag en koning Lodewijk de 14e van Frankrijk trok met een leger van 100.000 man over de Rijn bij Lobith. Ons leger onder leiding van de jonge prins Willem III moest hierdoor hals over kop terugtrekken naar de stad Utrecht. Na twee dagen discussie tussen Utrecht en Holland over de loop van een in te stellen waterlinie werd deze op Hollands gebied gemaakt. Het leger trok zich hierachter terug om, met de behulp van water en ca. 10.000 man, de 100.000 Fransen te weerstaan.

Hoofdposten

Er werd een aantal hoofdposten ingedeeld waar een commandant werd geplaatst, die een deel van de waterlinie onder zijn hoede kreeg. De hoofdpost van de prins van Oranje was bij Bodegraven, waar de waterlinie het smalste en dus het zwakste was. Naar Gorinchem, de grootste vestingstad in de waterlinie, werd de meest ervaren bevelhebber gestuurd. Dit was Maarschalk Wirtz. Hij kreeg het grootste gedeelte van de waterlinie onder zijn hoede, dat liep vanaf de Lek bij Schoonhoven tot aan Heusden.

Tegenwerking

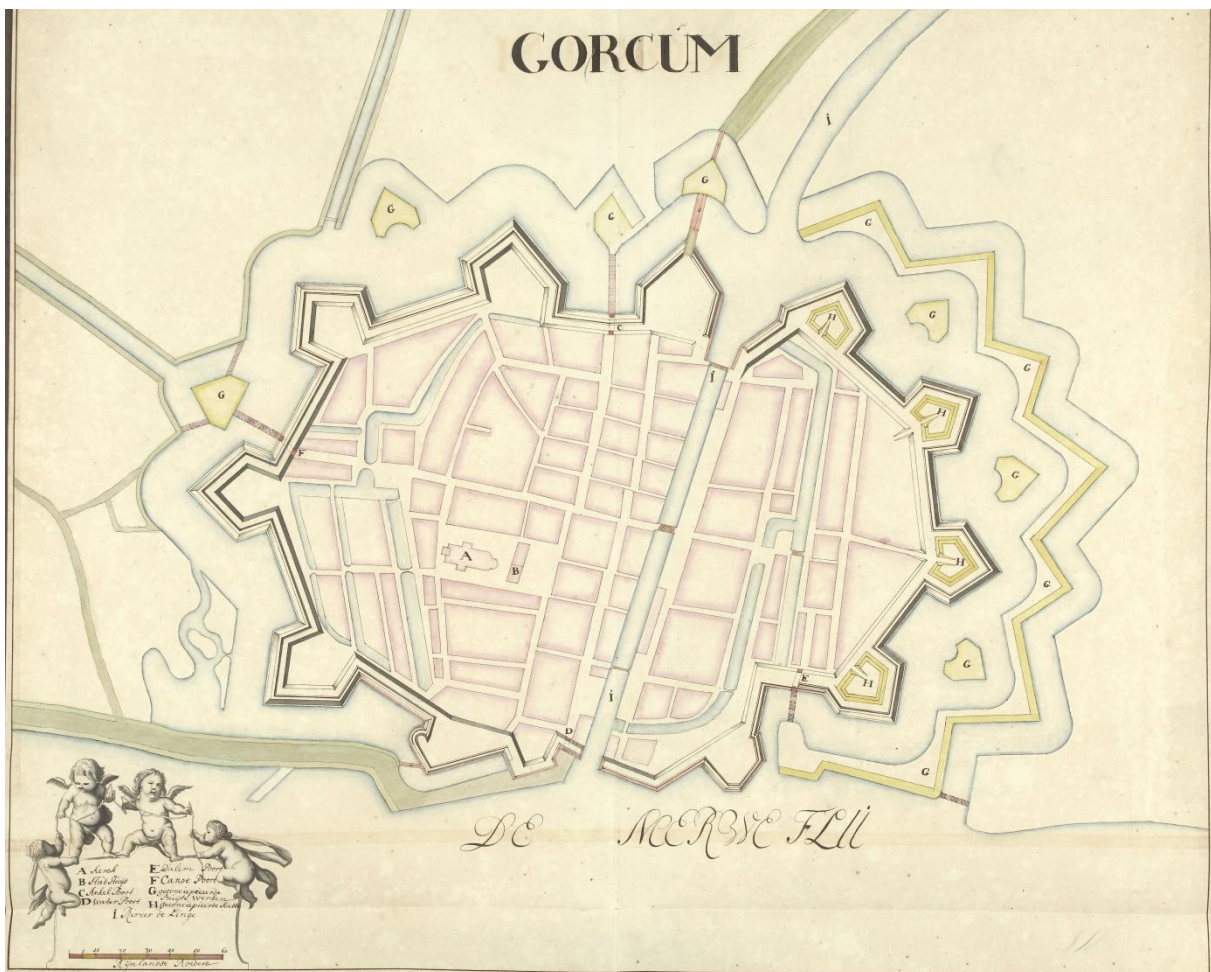
In vreedstijd had Nederland zijn vestingen flink verwaarloosd, dus moest er nog snel flink wat werk worden verzet. Ook in Gorinchem was dit het geval. Onder leiding van gecommitteerden van de Staten van Holland werden burgers en boeren gedwongen om de gracht uit te diepen en de vestingwal op de juiste hoogte te brengen. De boeren werkten het stellen van de waterlinie tegen. Als hun land onder water stond, kregen ze geen geld en hadden ze geen eten. Er was nog geen sociaal vangnet. Uiteindelijk stelde de prins van Oranje orde op zaken en kwam de waterlinie toch voor elkaar.

Schermutselingen

Maarschalk Wirtz deed zijn uiterste best om alles in goede banen te leiden en toen de Fransen de overgave van de vestingen Gorinchem, Loevestein en Woudrichem eisten, kon hij antwoorden "de heren met kruis en lood te zullen begroeten". Elke Franse aanval en infiltratiepoging werd door hem resoluut afgeweerd. Hij kon de plundering door de Fransen van het dorp Ameide echter niet voorkomen, maar weerde een tweede poging af. Ook een aanval op Gorinchem vanuit Utrecht en Culemborg werd al op grote afstand van Gorinchem neergeslagen. Wirtz ging ook in de aanval; toen de Fransen het kasteeltje bij Poederloijen innamen, werd dit direct heroverd.

Verdedigingswerken

Gorinchem was in 1672 een belangrijke en tevens de grootste vestingstad in de Waterlinie. Het militaire hoofdkwartier van het grootste deel van de Waterlinie was hier dus gevestigd. Het grootste deel van de vestingwal volgt nog het tracé uit de 80-jarige Oorlog, wat ook in 1672 hetzelfde was. Naar aanleiding van het Rampjaar zijn de verdedigingswerken uitgebreid met een voorverdediging in de vorm van verdedigingseilandjes (Ravelijnen) in de vestinggracht en met aan de oostzijde daaromheen nog een verdedigingsstrook met borstwering en dubbele gracht (Envelope), die al snel werd omgevormd tot een enkele gracht met aflopende buitenborstwering (Glacis).

Plattegrond van Gorinchem, ca. 1701-1715. Collectie Rijksmuseum. Objectnummer RP-T-00-3661A-1

Wandeling

De wandeling gaat langs enkele gebouwen die in 1672 al onderdeel van de vesting uitmaakten en over een deel van de vestingwal, waar je je terug kunt wanen in de tijd van het Rampjaar en de Oude Hollandse Waterlinie.

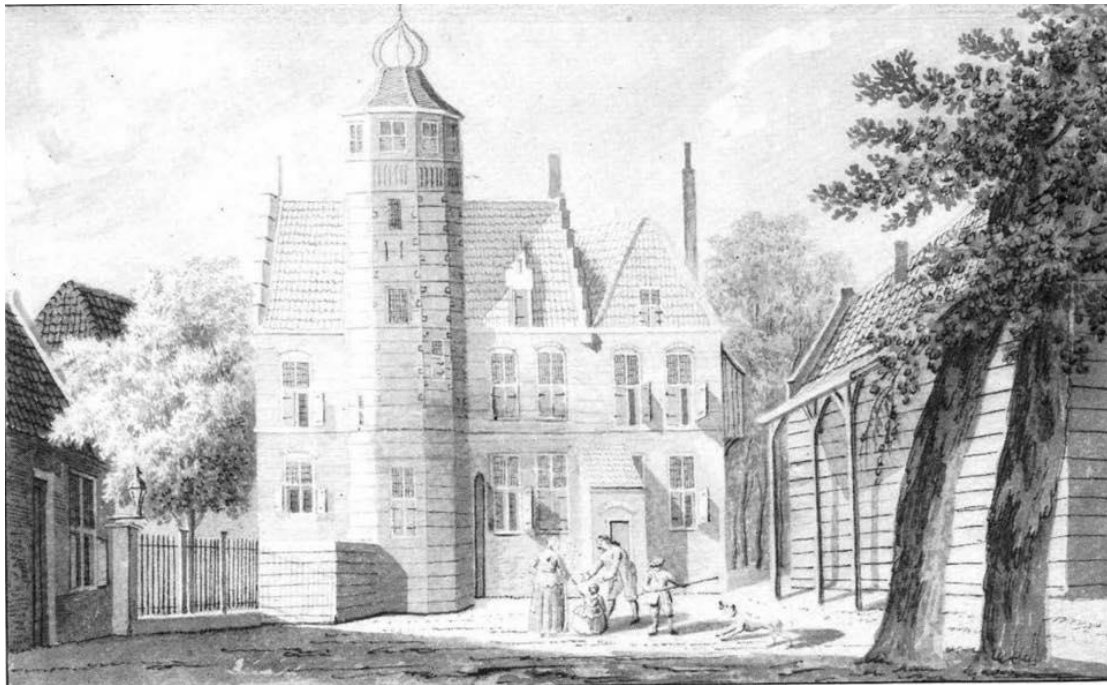
1. Oude Doelen

Verhaal

Het Doelhuys werd zo genoemd omdat er schietdoelen achter in de tuin stonden. Dit gebouw was het 'clubgebouw' van de schutterij; de schutters oefenden met schieten in de lange achtertuin en hadden een rol in de eerste verdediging van de stad tot er een staatsgarnizoen kwam. Ook werd het Doelhuys gebruikt voor de ontvangst van voornamen gasten. Maarschalk Wirtz logeerde daar tijdens zijn verblijf in Gorinchem in het Rampjaar.

Monumentbeschrijving

De Oude Doelen of het Doelhuys bestaat uit twee evenwijdig aan de straat lopende vleugels (1589) onder zadeldaken tussen trapgevels. Aan de achterzijde is een traptoren, aan de kant van de Molenstraat een vooruitspringende zijvleugel. Het gebouw heeft ongepleisterde gevels met een ingang in Empirestijl. Aan de achterzijde (loop hiervoor even de Revetsteeg in) zijn de ontlastingsbogen boven de vensters zichtbaar.

De Doelen te Gorcum. Tekening H. Tavenier uit 1786. Stadsarchief Gorinchem.

2. Tolkazerne

Verhaal

Het Tolhuys was het domein van de tollenaars; zij moesten tol heffen van de voorbijvarende schepen op de rivier. Het werd ook wel voor de legering van troepen gebruikt, net als veel andere grotere gebouwen binnen de vesting. Dus ook in het Rampjaar 1672, toen Maarschalk Wirtz met 3000 soldaten binnen de vesting Gorinchem kwam. Op een bevolking van ca. 6000 mensen was er plaatsgebrek en zal zeker het Tolhuys ook als kazerne zijn gebruikt. Vanaf 1862 veranderde de functie van het gebouw permanent van tolhuis in kazerne. Sindsdien heet het Tolkazerne.

Monumentbeschrijving

Voormalig Tolhuis. Imponerend bouwwerk (1598), dat de Molenstraat aan de Zuidzijde afsluit. Haakse plattegrond met op de hoek zware toren met spits en veelhoekige traptoren. Zadeldaken tegen puntgevels. In de gepleisterde gevels verdiepingsvensters met korbogige ontlastingsbogen, geprofileerde waterlijsten en fraaie sierankers. In de vensters ramen met roedenverdeling. Inwendig overwelfde kelders en gesneden sleutelstukken.

Tolkazerne ca. 1960. Fotocollectie Barry van Baalen.

3. Altenawal

Verhaal

Je bent nu op de Altenawal. Aan de overzijde zie je het vestingstadje Woudrichem met de lage plumpe kerktoren. Wat meer naar links tussen de bomen door, ontwaart je de torenspitsen van Slot Loevestein. Dit uitzicht is sinds het Rampjaar 1672 nauwelijks veranderd. Hier waan je je terug in die tijd. Deze plek ademt de geschiedenis van de Waterlinie.

De vestingdriehoek, bestaande uit de vesting Gorinchem, de vesting Woudrichem en de vesting (eigenlijk fort) Loevestein. Detail van rivierenkaart. Collectie Regionaal Archief Dordrecht, Inventarisnummer 551_40140.

In 1672 was Loevestein door huurlingen en gewapende burgers uit Rotterdam bemand. Maar in augustus liepen de burgers weg. Daarna wilden ook in Woudrichem de gewapende burgers uit Enkhuizen en Schiedam weglopen. De gecommiteerden van de Staten van Holland zonden vanuit Gorinchem 100 soldaten naar Loevestein ter vervanging van de weggelopen burgers. Maarschalk Wirtz zond een compagnie ruiters naar Woudrichem. De oorzaken van het weglopen waren angst en onvrede omdat er niet voldoende te eten zou zijn. Maarschalk Wirtz deed enorm zijn best om voldoende proviand te krijgen.

Monumentbeschrijving

Segment van verdedigingswerk vesting Gorinchem, onderdeel van de Oude en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De aanleg is een onderdeel van de zuidelijke verdedigingswal van Gorinchem en omvat een courtine tussen bastion VI en bastion VII. Ter plaatse van de voormalige Waterpoort bevindt zich een coupure in de courtine, bestaande uit twee gemetselde keermuren, voorzien van schotbalkspanningen.

Waardgelders (huursoldaten) voor het kasteel Loevestein. Afbeelding Stichting de Oude Hollandse Waterlinie.

4. Dalempoort

Verhaal

Deze stadspoort stamt ook uit de Tachtigjarige Oorlog en is de enige nog overgebleven stadspoort van de vesting Gorinchem. In het Rampjaar 1672 was deze poort de enige in- en uitgang, waardoor men aan de oostzijde in de vesting Gorinchem kon komen. Door deze poort gingen dan ook de burgers en de opzichters van de Staten van Holland, om aan het uitdiepen van de vestinggracht te werken. Eerst de oostzijde, want daar dreigde het gevaar.

Monumentbeschrijving

Rechthoekig bouwwerk, gedekt door een tentdak met koepeltorentje. De poortdoorgang is overwelfd door een tonggewelf en een ribloos kruisgewelf. De gevel aan de stadszijde heeft een versiering van natuurstenen banden en hoekblokken, alsmede muurankers. Aan de rivierzijde een eenvoudiger gevel. Onder de daklijst consoles en op de hoeken aan de rivierzijde gesneden satireconsoles. Het bouwjaar is 1597. Aan de rivierzijde is de poort in 1770 vergroot.

Gorinchem buiten de Dalempoort. Reproductie schilderij van H. Gelderblom. Regionaal Archief Gorinchem, P279.

5. Korenmolen de Hoop

Verhaal

In het Rampjaar 1672 stond op deze plek ook al een molen, sinds 1634. Dat was ook een korenmolen, geen stellingmolen zoals nu, maar een standerdmolen. De korenmolens waren toen extra belangrijk omdat met de komst van de soldaten de bevolking ineens 1,5 keer groter was geworden. Er moest dus veel meer koren worden gemalen om brood te bakken. Maar omdat het land onder water was gezet, was er te weinig koren en werd er dus honger geleden. Je kunt in de molen en naar de stelling gaan, waar je kunt genieten van het uitzicht op het Waterlinielandschap 1672.

Monumentbeschrijving

Hoge stellingmolen De Hoop, 1764. Deze korenmolen vormt met de nabijgelegen Dalempoort een schilderachtig geheel.

Detail uit Schilderij Jan Meerhout 1650-1677 met de Grote Toren, de Dalempoort en de Standerdmolen, de voorganger van korenmolen De Hoop.

Fotocollectie Regionaal Archief Gorinchem,

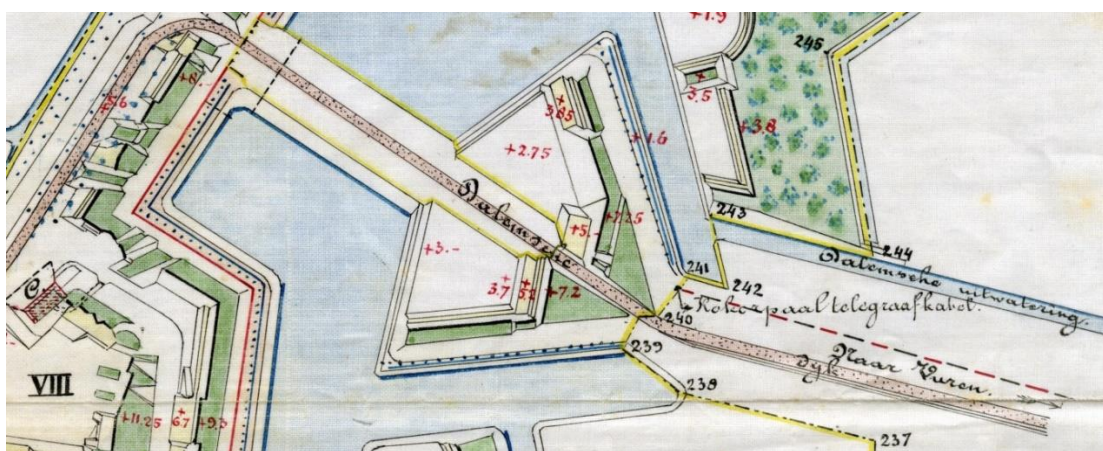
6. Bastion VIII en Ravelijn Dalemsedijk

Verhaal

Je ziet hier een beboste punt grond naast de dijk. Dat is de rechtervleugel van een ravelijn, waaroverheen in 1815 de Dalemsedijk is aangelegd. Het verhaal gaat dat Maarschalk Wirtz nog tijdens het Rampjaar ravelijnen heeft laten aanleggen in de vestinggracht. Ravelijnen zijn verdedigingseilandjes in de gracht. Bij het volgende nog vrij liggende ravelijn zullen we hier wat meer over vertellen. De natte brede gracht van Nederlandse vestingen was het grootste obstakel voor een aanvallers. In 1672 stuurden de Fransen een spion naar Gorinchem om de diepte van de gracht te meten.

Monumentbeschrijving

Rijksmonument. Segment van verdedigingswerk vesting Gorinchem, deel uitmakend van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het werk bestaat uit een aanleg van aardwerken, gracht en bijbehorende bebouwing en objecten zoals hierna genoemd. De aanleg is een onderdeel van de zuidoostelijke verdedigingswal van Gorinchem en omvat een bastion (bastion VIII) en natte gracht gelegen voor het bastion. Tevens een Ravelijn met resten van de ravelijnsgracht en dam, gelegen voor de Courtine VIII-IX. Op het bastion bevindt zich een verhoogd binnenterrein, een z.g. "Kat", met in de keelzijde twee gemetselde, grondgedekte, kruitmagazijnen.

Ravelijn aan de Dalemsedijk. Na de aanleg van de Dalemsedijk, werd het Ravelijn ingericht als geschutsbatterij. Detail van Vestingplattegrond behorende bij het Genie Register 1897. Documentatiecentrum Stichting Menno van Coehoorn.

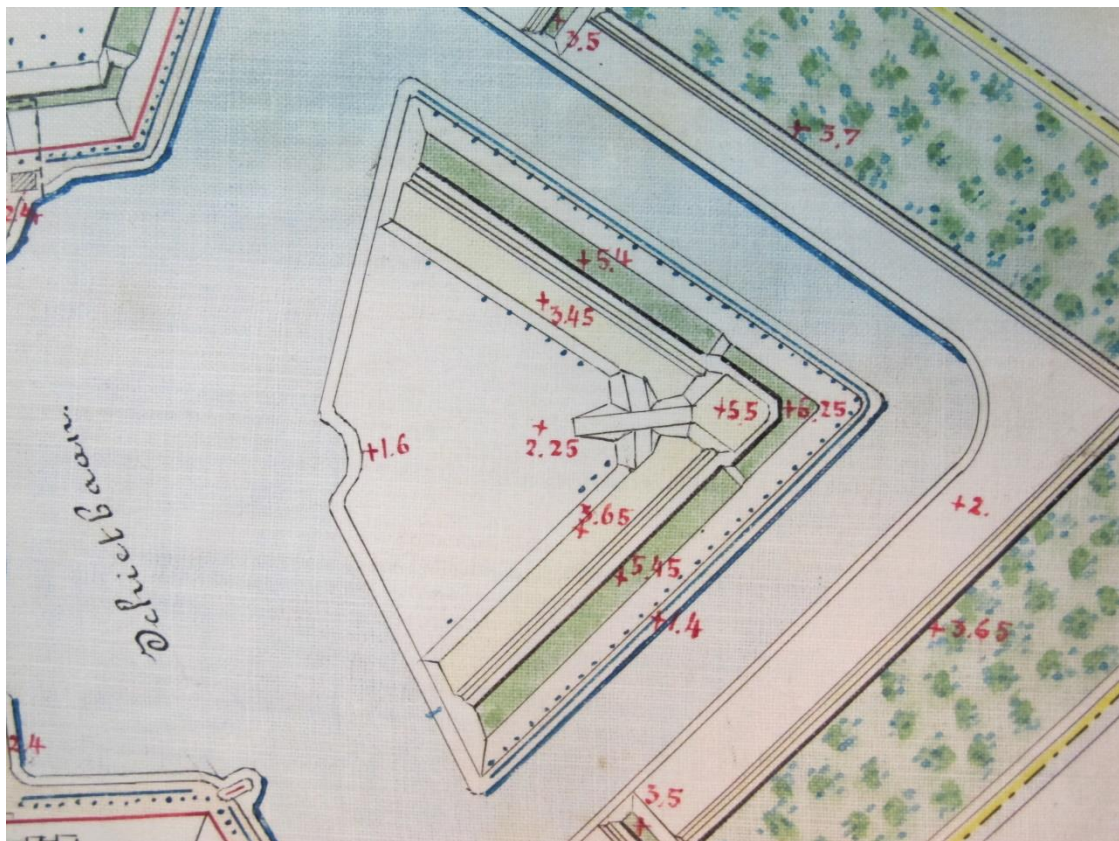
7. Bastion IX, Oostgracht, Ravelijnen en Glacis

Verhaal

Je ziet hier vanuit de Oostgracht een watertje weggaan, met daaroverheen een bruggetje. Het watertje is de Ravelijnsgracht. Rechts een inspringende punt van het zigzag verlopende Glacis, links het Ravelijn. Op het Ravelijn zijn tegenwoordig volkstuintjes. Een Glacis is een voorverdedigingsstrook, die om de buitenboorden van de grachten loopt. Nu is het dicht begroeid met wilgenboompjes en volkstuintjes. Maarschalk Wirtz heeft eerst alleen de Ravelijnen aan laten leggen, die waren toen ca. de helft kleiner dan nu. Onder zie je de originele inrichting van dit Ravelijn, met een geschutsplatform in de punt en banketten voor gewerschutters op de vleugels. Ook een kommetje voor aanleggen met een bootje.

Monumentbeschrijving

Rijksmonument. Segment van verdedigingswerk vesting Gorinchem, deel uitmakend van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het werk bestaat uit een aanleg van aardwerken, gracht en bijbehorende bebouwing en objecten zoals hierna genoemd. De aanleg is een onderdeel van de oostelijke verdedigingswal van Gorinchem en omvat een bastion (bastion IX) en voorliggende natte gracht. Op het terreplein van het bastion bevindt zich een bomvrij gemetseld militair laboratorium.

Ravelijn 2 van de Vesting Gorinchem. Detail van Vestingplattegrond behorende bij het Genie Register 1897. Documentatiecentrum Stichting Menno van Coehoorn.

Terug

Dit was het laatste deel van de Rampjaarwandeling. Je kunt op het kaartje de route terug volgen om uit te komen op de Grote Markt bij de VVV.

Route:

Grote Markt

Molenstraat

1. Oude doelen

Molenstraat

2. Tolkazerne

Voetpad Tolbastion

Buiten de Waterpoort

Eind

Rechtsaf over de sluis

Kriekenmarkt

Voetpad Altenawal

3. Altenawal, uitzicht vestingdriehoek

Lombardstraat

4. Dalempoort

Voetpad Bastion VIII

5. Molen De Hoop

Voetpad Bastion VIII

6. Bastion VIII en Ravelijn Dalemsedijk

Voetpad Bastion VIII.

Dalemwal

Voetpad Bastion IX

7. Bastion IX, Oostgracht, Ravelijnen en Glacis

Dalemwal

Visserslaen

Balensteiger

Balensteeg

Havendijk

Visbrug

Hoogstraat

Kelenstraat

Grote Markt